

J. A. Bornewasser, *Kerkelijk verleden in een wereldlijke context. Historische opstellen, gebundeld en aangeboden aan de schrijver bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Theologische Faculteit Tilburg* (Amsterdam: Van Soeren & Co en Bataafsche Leeuw, 1989, 432 blz., ISBN 90 6881 012 X).

Ter gelegenheid van zijn emeritaat werd de auteur deze bundel aangeboden. 21 artikelen van zijn hand werden er onderverdeeld in 5 categorieën. Onder *historiografie* vindt men thema's als de professionalisering van de geschiedschrijving in katholieke kring en de paradoxen in het streven eerst naar een katholieke visie en later naar zuivere objectiviteit. Verder komt de eigen plaats van de kerkgeschiedenis naast de theologie aan de orde. Bornewasser is hier de geschiedkundige vakman, die in zijn faculteit een eigen plaats inneemt naast geordineerde theologen. Gelovige beleving en historisch-wetenschappelijke analyse hoeven elkaar immers niet uit te sluiten. Juist omdat hij de geschiedenis van de kerk in haar historiciteit ziet (getuige de titel van deze bundel) en beseft hoe sterk geloven, denken en handelen in de kerk steeds door samenleving, cultuur en tijd bepaald worden, wenst hij de eigen plaats van zijn discipline duidelijk aan te geven. Van daaruit corrigeert hij theologen die al te vrijmoedig het verleden interpreteren ter staving van hun actuele stellingname. Niet alleen binnen de theologische faculteit maar ook in de kring van zijn vakgenoten in *historicus* bekleedt Bornewasser trouwens zo'n tweeledige positie: hij behoort tot de vooraanstaande historici. En bovendien heeft hij dank zij zijn vertrouwde met de voor Nederland wezenlijke, religieuze, component van het verleden op de meeste vakgenoten een slag voor. Terug echter naar de inhoud van zijn afscheidsbundel.

In de categorie *staat en kerk* vinden wij naast een algemeen beschouwend artikel over de seculariserende effecten van drie eeuwen Europese politieke theorie en *raison d'état*, ook drie in tijd beperkter, op uitgebreid bronnenonderzoek gegronde artikelen over de verhouding tussen Nederlandse staatslieden en de kerken (1795-1848). De artikelen in de categorie *kerk en samenleving in ontwikkeling* getuigen van Bornewassers betrokkenheid bij de debatten in de kerk, zijn beheersing van oude en modere christelijke theologie en zijn behoefte aan historisch correct woordgebruik in de theologische discussie. Daarbij is het zijn opzet om stellige standpunten van conservatieven en progressieven met de kracht van historische argumenten te relativiseren en noch door de ene noch door de andere groep machtswoorden opgedrongen te krijgen. Het besef van de historiciteit van het kerkelijk heden en verleden spreekt trouwens ook uit titels voorkomend in de rest van zijn oeuvre. Zoals: 'hedendaags perspectief', 'verschuivend perspectief', 'geloofsbeleving in ontwikkeling'. Zij getuigen van een 'worsteling met het verleden' die bij Bornewasser resulteert in wetenschappelijke eerlijkheid zonder renegatie. *Nederlandse katholieken en Negentiende-eeuwse protestanten* zijn de titels van de laatste twee categorieën; op de artikelen erin kom ik nog terug. Ten dele bevatten de hierboven genoemde categorieën artikelen over de Nederlandse (kerk)geschiedenis waarmee vakgenoten al vertrouwd waren. Ik denk hier aan: 'Geschiedbeoefening en katholieke geloofsovertuiging in verschuivend perspectief', 'The authority of the Dutch State over the Churches', 'Het credo... geen rede van twist'. Ter verklaring van een koninklijk falen', 'Die Aufklärung und die Katholiken in den nördlichen Niederlanden', 'De Nederlandse katholieken en hun 19e-eeuwse vaderland', 'Schaepman ultramontaan en christen-democraat', 'De katholieke zuil in wording als object van columnologie', 'Hoe conservatief was het Réveil?', 'Groen en de Rooms en' 'Mythical aspects of Dutch anti-catholicism'. Zij getuigen van Bornewassers liefde voor historiografische bespiegeling, zijn talent voor kritische (kerk)historische analyse en van zijn middenpositie in kerk en christendom. Zijn betoog is steeds helder, zijn formulering niet altijd

bondig; sommige bladzijden werden topzwaar door een teveel aan vaktermen en aan elkaar gekoppelde bijvoeglijke naamwoorden. Maar ook op zulke bladzijden is de gewetensvolle auteur op en top zichzelf in zijn streven naar perfectie, precisie en nuance. En dat heeft ook zijn voordelen. Wie anders dan hij zou met zoveel aandacht en waardering voor het werk van vakgenoten een artikel over het ontstaan en de oorsprongen van de katholieke zuil hebben kunnen schrijven? Wie zou ondanks hun door hem betreunde versimpeling van het complexe verleden geduldig blijven pleiten voor het belang van de kerkhistorische bijdrage aan een toekomstige synthese?

Uit de bibliografie die aan de bundel werd toegevoegd blijkt hoeveel de auteur sinds 1947 eigenlijk schreef. Ook als men zijn monografieën buiten beschouwing laat, is het duidelijk dat hij leeft met de pen in de hand. Hij voorzag (kerk)historische periodieken, dagbladen, tijdschriften en brochures van op bronnenonderzoek gebaseerde of becommentariërende artikelen en kortere recensies. Gaarne leverde Bornewasser zijn vakkundige beschouwing.

In zijn inleidende biografische essay poneert A. F. Manning dan ook, dat de auteur zich inzet voor puur wetenschappelijk onderzoek; het grote publiek heeft hij nooit gezocht. Hij treedt echter uit de tovercirkel van vakgenoten met zijn monografieën over de Katholieke Hogeschool Tilburg, het Thijmgenootschap en zijn nog te publiceren werk over de geschiedenis van de KVP. Afgezien daarvan trekken ook zijn kerkhistorische stellingnames de aandacht van een belangstellend publiek. Dat is wenselijk, want zo zorgt ook Bornewasser op de hem eigen manier ervoor dat de vitale maatschappelijke functie van de geschiedbeoefening niet afsterft.

De hier besproken bundel kan men beschouwen als een gebaar van piëteit bij een emeritaat en een tegemoetkoming aan de behoefte aan de optimale bereikbaarheid van interessante artikelen. Het laatste doel wordt niet geheel bereikt. Bornewassers belangrijke artikelen over de ministeriële verantwoordelijkheid en over katholieke partijvorming zal men hier vergeefs zoeken; zij werden reeds eerder herdrukt. Ook een interessant artikel als 'Thorbecke en de kerken' ontbreekt. Als niet bij de problematiek van het vaticanisme betrokken lezer zou ik aan meer van zijn biografische opstellen de voorkeur hebben gegeven. Maar ik besef dat ook de theologische faculteit wat van haar gading moet vinden. Door plaatsgebrek zullen ook enkele belangrijke recensie-artikelen niet zijn opgenomen, hoe kenmerkend zij ook zijn voor de plaats *in historicis* van deze kritische auteur. Want hij is niet alleen een exponent van de professionele geschiedschrijving door katholieken, maar ook van het kritisch professionalisme in de Nederlandse geschiedbeoefening. Dat vakmanschap kent als keerzijde van de medaille van zijn voortreffelijkheid een zekere huiver voor de stimulerende these en een behoefte aan nuancering uit angst voor onvolledigheid. Bij Bornewasser evenwel staan eigenschappen voorop als redelijkheid, eerlijkheid en kritische nauwkeurigheid. Zo waarderen zijn lezers hem; zij verwachten nog menige publikatie in die geest.

C. A. Tamse

A. van der Woud, *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848* (Dissertatie Groningen 1987; Amsterdam: Meulenhoff, 1987, 687 blz., f45,-, ISBN 90 290 9857 0).

Dit omvangrijke boek is blijkens het voorwoord een fragment van het ambitieuze plan om een geschiedenis van de Nederlandse architectuur en stedenbouw in de negentiende eeuw te schrijven. Het mislukken van de oorspronkelijke opzet heeft zijn sporen nagelaten in het